

SIPOSNÉ dr. Kecskeméthy Klára

A MEDITERRÁN TÉRSÉG JELENTŐSÉGE A NATO SZÁMÁRA

SIGNIFICANCE OF THE MEDITERRANEAN FOR NATO

A hidegháború korszakában Észak-Afrika, és a Mediterrán térség másodlagos fontosságú volt a NATO számára, az új kockázatok és kihívások megjelenésével azonban az Észak-atlanti Szövetség egyre több figyelmet szentel a térségnek. A Partnerség a Békéért Program, a Mediterrán Párbeszéd, és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés — a NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezés is — biztonsági együttműködések részét képezik azoknak az elgondolásoknak, amelyekkel a NATO a 21. század új fenyegetéseire és kihívásaira válaszol. A rigai csúcson a Szövetség a globális szerepvállalás irányába mozdult el. A Szövetség a képzés folyamatosan bővülő hálózatát kívánja létrehozni, amely a védelmi szektor modernizálásához, továbbá a haderő állományának kiképzéséhez nyújt segítséget. A komplex biztonsági kihívásokra adott válaszok egyike a NATO kapcsolatainak illetve képességeinek folyamatos transzformációja.

North Africa and the Mediterranean have always been of secondary concern to NATO. The Alliance changed the old concept of threat for the new one of risks and started paying more attention to its southern periphery. Partnership for Peace, Mediterranean Dialogue and Istanbul Cooperation Initiative – NATO Training Cooperation Initiative – are part of NATO's respond to the 21st century threats and challenges. AT the Riga Summit, Alliance Heads of State and Government launched the NATO Training Cooperation Initiative as a way of sharing Allied training expertise with Mediterranean Dialogue (MD) and Istanbul Cooperation Initiative (ICI) Partners from the broader Middle East. NATO intends to build an expanding network of NATO training activities that will modernize defence structures and train security forces through an evolutionary and phased approach. This Initiative is part of the Alliance's continuing transformation of its capabilities and relationships in response to an ever more complex security environment.

A hidegháború korszakában Észak-Afrika, és a Mediterrán térség másodlagos fontosságú volt a NATO számára, mivel a konfrontáció lehetőségének nem volt semmi realitása. Az új kockázatok és kihívások megjelenésével a NATO egyre több figyelmet szentel a térségnek. A Partnerség a Békéért Program, a Mediterrán Párbeszéd, és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés biztonsági együttműködések részét képezik azoknak az elgondolásoknak, amelyekkel a NATO a 21. század új fenyegetéseire és kihívásaira válaszol. A NATO és EU tag Magyarországnak érdeke, hogy a korábbinál nagyobb figyelemmel kísérje az euro-atlanti térségen kívül zajló eseményeket, a földrajzilag távol eső régiók, a mediterrán térség problémáit.

A Mediterrániumot gyakran emlegetik az európai civilizáció bölcsőjeként, ugyanis itt alakult ki az ókori Görögország valamint a Római Birodalom. A Föld legnagyobb beltengere; az északi szélesség 30° és 46°, valamint a nyugati hosszúság 5° 50' és a keleti hosszúság 36° között helyezkedik el; területe (a Márvány-tengerrel, de a Fekete-tenger nélkül) 2 512 000 km². Kelet-nyugati irányú legnagyobb kiterjedése a Gibraltári-szorostól (Spanyolország, Marokkó között) az Ískenderuni-öböl kb. 2500 km, a legnagyobb észak-déli távolság, a Trieszti-öböltől (Olaszország, Szlovénia) Líbia partjaiig kb. 800 km.

A Mediterrán térség ezernyi különbözőséget foglal egy keretbe. Nehéz elképzelni ennél változatosabb továbbá sokszínűbb régiót, népek, civilizációk bölcsője, vallások keresztútján fekvő, dicső történelmi múltú geostratégiai-
lag fontos terület, amely egyfelől gazdag természeti erőforrásokban (olaj, földgáz, foszfát), másfelől rettenetes vízhiányban szenved, és ennek az ellentétnek a feloldása lesz a jövő egyik feladata.

A Földközi-tenger medencéje nemcsak az európai, hanem a globális biztonság szempontjából is nagy jelentőségű terület.¹ A Földközi-tenger három földrész által határolt tenger, északi partján Európa, délen Afrika, keleten pedig Ázsia fekszik. A Földközi-tenger nyugaton, a legszűkebb pontján mindössze 13 km széles Gibraltári-szoroson keresztül kapcsolódik az Atlanti-óceánhoz. A Földközi-tengerhez északkeleten a Dardanellákon át a Márvány-tenger, azon túl pedig a Boszporuszon keresztül a Fekete-tenger kapcsolódik. Délkeleten, a Vörös-tenger felé a Szu-ezi-csatorna biztosítja az átjárást. A Földközi-tenger medencéje világkereskedelmi útvonal, az olajszállítás fő vonala, hadászati jelentőségű tengerszorosokat, átjárókat köt össze; összekötő kapcsot képez közel- és távol-keleti térségekkel, ami tovább növeli a régió geostratégiai fontosságát.²

Mit értünk a Mediterrán térségen? Egységesen elfogadott fogalma valójában nincs, határai rugalmasan változnak annak megfelelően, hogy geopolitikai, gazdasági, kulturális, vagy környezetvédelmi szempontból vizsgáljuk-e a térséget?

A legáltalánosabban elterjedt fogalom az, amely a földrajzkönyvekben is fellelhető. A régió definiálása során azokat az országokat sorolják ide, amelyek a Mediterraneummal (a Földközi-tengerrel) határosak. Még azon országoknak is vannak más régiókba átnyúló területei (Spanyolország atlanti-óceáni vidéke: Galícia, továbbá Olaszország északi alpi régiója: Alto Adige), amelyeket egyértelműen a Mediterrán térség részének tekintünk. Portugáliát a kulturális és környezeti jellegzetességei miatt — annak ellenére, hogy nem rendelkezik mediterrán tengerparttal — mediterrán országgként definiálják. A régió — Portugália területét is beleértve — 3 millió km² kiterjedésű. A Szicília és Tunézia közötti Tuniszi-csatorna a Földközi-tengert két medencére osztja, nyugaton a Gibraltári-szoros, északkeleten a Boszporusz és a Dardanellák, délkeleten a Szu-ezi-csatorna határolja.³ A Földközi-tenger medencéjében számos sziget és szigetcsoport – Baleár-szigetek, Korzika, Szardínia, Szicília, Málta, Kréta, Ciprus, Jón-szigetek, Égei-szigetek, Északi-Szporádok, Déli-Szporádok – található.

A mediterrán régió vízkészletével, népességével és környezetvédelmi problémáival foglalkozó kutatók a régió országait illetve területeit az alábbiak szerint csoportosították⁴:

- *Észak* (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Szerbia, Montenegró, Szlovénia, Görögország, Olaszország, Franciaország, Monaco, Spanyolország, Portugália, Málta);
- *Kelet* [Szíria, Libanon, Izrael, a palesztin fennhatóság felügyelete alatt álló területek (Gázai övezet, Nyugati Part), Jordánia, Törökország, Ciprus];
- *Dél* (Marokkó, Algéria, Tunézia, Líbia, Egyiptom).

Vannak olyan, a régiót tágabb értelemben vett meghatározások, elképzelések, amelyek a Fekete-tenger, a Perzsa-öböl és a Közel-Kelet térségét is a mediterrán régió részének tekintik. Ennek megfelelően Bulgária, Románia és Grúzia is a régió része. Más érvelések szerint a kulturális, gazdasági továbbá ökológiai jellemzők, a geopolitikai kapcsolatok valamint az olajkincs — Szíria, Jordánia és Libanon mellett — Irakot is a Mediterrán részévé teszi.

Van olyan régió meghatározás is, amely a mediterrán térséget, a mediterrán klímát, a természetes- és kultúr-növényzetet, különösen a szimbolikus jelentőségű olajfát tekinti meghatározó tényezőnek. A földközi-tengeri térség növénytakarója nem egységes.⁵ A sok évszázados antropogén tevékenység (legeltetés, égetés, irtás, urbanizáció) a mediterrán területek növényzetének hihetetlen méretű pusztulását, regionális méretű környezeti katasztró-

¹ A Magyar Köztársaság Biztonsági Stratégiájának vázlata (készítette és forrásmunkák alapján összeállította Várhalmi Miklós, alapváltozat: 2001. 06.)

² Siposné Kecskeméthy Klára: A mediterrán térség az isztambuli csúcstalálkozó után, Nemzetvédelmi Egyetemi Fórum, 2005. 2. szám p. 26-29.

³ A Földközi-tenger medencéinek leírásánál Cholnoky Jenő a Földközi-tenger és kijárói című (Magyar Adria Egyesület, Budapest 1915. p. 50.) munkájában kilenc nagy medencére tagolja, és osztja fel. Nyolcadik medencének a Marmara-tengert (mai megnevezése Márvány-tenger), a kilencediknek pedig a Fekete-tengert tekinti.

⁴ Jean Margat-Domitille Valee: Mediterranean vision on water, population, and the environment for the 21st century, Blue Plan, 2000. January, p. 62.

⁵ A Földközi-tenger menti növényfajok társulásai igen változatosak. A tengerpart alacsonyabb szintjeit keménylombú erdők borítják. A 800-1000 m-nél a mediterrán fenyőerdők zónája alakult ki. A tengerpartok jellegzetes és gyakori növénye az alleppói fenyő (*Pinus halepensis*). A keménylombú erdők zónájának legjellegzetesebb faja az olajfa (*Olea Europaea*).

fát okozott.⁶ A térség környezetvédelmi veszélyeztetettsége jelentősen megnövekedett a hatvanas évektől kezdve, az olajkitermelés, a régió keresztül haladó olajszállítási útvonalak, a népesség nagyarányú növekedése a keskeny tengerparti sávban, a tömegturizmus azt eredményezte, hogy a tengervíz- és vízkészletek szennyeződtek, az urbanizáció eredményeként pedig kaotikus lett a hagyományos mediterrán tájkép. Jórészt az emberi beavatkozás eredménye az örökzöld másodlagos cserjések megjelenése is.⁷

A bipoláris világrend idején⁸ a térség országait négy régióra osztották fel:

- az európai magterületre (Franciaország, Olaszország);
- az európai kontinens perifériájára (Görögország, Törökország);
- a szocialista országokra (Albánia, volt Jugoszlávia);
- az arab országokra.

A bipoláris világrendnek megvoltak a maga sajátos vonásai, amelyek gyakorta határozott előnyöket jelentettek az adott térség számára. A nagyhatalmak jelen voltak a geopolitikailag, geostratégiai vagy geoökonómiai fontos térségekben, céljuk nyersanyagok, katonai támaszpontok megszerzése, tengeri és szárazföldi szállítási utak ellenőrzése volt. Ez tette mindkét nagyhatalom számára kiemelt stratégiai fontosságú térséggé a Földközi-tenger medencéjét. A két nagyhatalom kölcsönösen arra törekedett, hogy csökkentse a másik fél befolyási övezetét. A hidegháború végén a kelet-nyugati szembenállás megszűnt, felváltotta az észak-déli megosztottság. A mediterrán térségben megnövekedett a kisebb regionális konfliktusok száma (határviták, víz, fegyverkereskedelem, vallási fundamentalizmus, demográfiai trendek, terrorizmus).

Történelmi szempontból vizsgálva a mediterrán térséget megállapíthatjuk, hogy az ókorban politikai, gazdasági illetve kulturális értelemben homogén és összefüggő volt a térség. A Római Birodalom idején a Földközi-tenger egész medencéje birodalmi terület volt, amelyet Mare Nostrum-nak neveztek.⁹

A mediterrán térség földrajza, történelme, gazdasága és kultúrája sok közös vonást mutató egységes földrajzi tér, ahol három kontinens találkozik. Történelmi valamint kulturális szempontból a mediterrán különböző régiók és szférák hatása alatt állt. A különböző gyarmati múlt (spanyol, francia, olasz, brit) eltérő hatása és gyakorlata is hozzájárul a térség történelmi, kulturális továbbá gazdasági komplexitásához. Vallási (keresztény és zsidó vallás, iszlám) és etnikai sokszínűség jellemzi.

EGYÜTTMŰKÖDÉS AZ OKTATÁSBAN: NATO KIKÉPZÉSI EGYÜTTMŰKÖDÉSI KEZDEMÉNYEZÉS

A NATO különböző szinteken tart fent partnerségi kapcsolatokat, folytat párbeszédet és együttműködést csaknem 40 országgal, keresi más nemzetközi illetve nem-kormányzati szervezetekkel is az együttműködési lehetőséget.

A rigai csúcson a Szövetség a globális szerepvállalás irányába mozdult el, és megerősítette az együttműködést az ENSZ-szel, az Európai Unióval továbbá más szervezetekkel. Ez fontos, hiszen a fenyegetések, a kockázatok komplexek és globális jellegűek. Kezelésükhöz, a válságok felszámolásához sokkal nagyobb erőforrásra van szükség mint amennyit a NATO-tagállamok képesek illetve hajlandóak biztosítani.¹⁰

A megoldások érdekében indították el a mediterrán térségre valamint a Közel-Keletre vonatkozó partnerségi kapcsolatok területén a NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezést (NATO Training Cooperation Initiative).¹¹ A kezdeményezés célkitűzése a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés orszá-

⁶ Borsy Zoltán: Általános természetföldrajz, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993. Esőstelű szubtrópusi (mediterrán) tartományok, p. 764-767.

⁷ Általánosan elterjedtek, minden országnak van saját kifejezése rájuk, Dél-Franciaország – maquis, Olaszország – macchia, Spanyolország – tomillares, Atlasz vidék – garigue.

⁸ Lásd Russel King, Berardo Cori és Adalberto Vallega Geography of the Mediterranean c. munkáját.

⁹ Lásd még Pap Norbert: Törésvonalak Dél-Európában, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja Pécs, 2001. p. 183. c. munkáját.

¹⁰ A NATO isztambuli csúcserkezte (2004. június 28-29.) a Szövetség Partnerségi Politikájának új szakaszát indította el, jelentős eredménye volt a Mediterrán Párbeszéd (Mediterranean Dialogue) megújítása és a tágabb értelemben vett Közel-Keletre vonatkozó Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés (Istanbul Cooperation Initiative) elindítása. A Szövetség Rigai Csúcserkezte (2006. november 28-29.) kiemelten foglalkozott a partnerségi kapcsolatok és a bővítés perspektíváival. A Rigai Csúcserkezettel kapcsolatban az alábbi dokumentumok jelentek meg: NATO Review, Riga Summit Special, 2006. p. 68., Riga Summit Guide, 2006. p. 276. NATO after Riga, NATO Public Diplomacy Division, 2006. Brussels, p. 8., Allen G. Sens: Riga and beyond: The political transformation of NATO, NATO Review, 2006. Issue 4, p. 4.

gai szakértőinek képzése és kiképzése. A Szövetség a képzés folyamatosan bővülő hálózatát kívánja létrehozni, amely a védelmi szektor modernizálásához és a haderő állományának kiképzéséhez nyújt segítséget. A komplex biztonsági kihívásokra adott válaszok egyike a Szövetség kapcsolatainak és képességeinek folyamatos transzformációja.

A Szövetség jelentős képzési és kiképzési tapasztalatokkal rendelkezik. Segítette a kelet-közép-európai országokat védelmi intézményrendszerük átalakításában, valamint abban, hogy fegyveres erők interoperábilisak legyenek a Szövetség haderőivel. A képzés és kiképzés a Szövetség műveleti tevékenységének is szerves részévé vált. Elég ha megemlíjtük a NATO iraki kiképző misszióját, az afgán biztonsági erők kiképzését, valamint a segítségnyújtást az Afrika Unió szudáni képességei kiépítésében, valamint a kiképző állomány biztosításában.

A NATO-tagállamok számának növekedése továbbá a partnerországok részéről mutatkozó igény azt eredményezte, hogy a NATO Védelmi Akadémia mintájára sorra alapították a stratégiai és regionális szintű vezetőképzést folytató intézményeket (Balti Védelmi Akadémia, Európai Biztonsági és Védelmi Akadémia¹² stb.).

A NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezés az alábbi alapelven nyugszik: a tevékenységeknek kölcsönös érdekeken kell alapulniuk, közös kezdeményezésnek kell lenniük, amelynek meghatározó jellemzője az, hogy a felmerülő igényeknek prioritása van. A meglévő két- és többoldalú programokra és meglévő struktúrákra kell épülnie, azt kiegészítenie. A tevékenységek átlátható, más nemzeti és nemzetközi (ENSZ, EU) szereplőkkel koordinált módon kell, hogy folyjanak. Fontos, hogy a résztvevő partnerek között nincs különbségtétel, a partnerek önállóan szabják meg részvételük mértékét és szintjét, a kezdeményezés pedig nyitott bármely tevékenységre.

A NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezés fokozatosan szélesedő kiképzési tevékenysége a meglévő struktúrára és programokra épül. Kezdeti lépésként a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés országaiból érkező résztvevők számára a NATO tagországok védelmi és biztonságpolitikai oktatási intézményei (NATO Védelmi Akadémia — Róma, NATO Iskola — Oberammergau, Kiválósági Központok, NATO Kommunikációs és Információs Rendszerek Iskola-Latina, PfP Kiképző Központok) biztosítanak helyet.

Rövidtávú célkitűzés a növekvő részvétel biztosítása a meglévő partnerségi programokban (Képzést és Kiképzést Erősítő Program, Képzés és Kiképzés a Védelmi Szektor Reformjáért, és a Műveleti Képességek Konceptió, e-PRIME¹³ program). A NATO Védelmi Akadémián egy Közel-Kelet fakultás alapítása a régióból érkező partnerek számára rövid törzstiszti és modulrendszerű céltanfolyamok kínálatát, a képzési programok, valamint a tantervek továbbfejlesztését jelenti, ezzel is támogatva a NATO térségi politikáját.¹⁴

A NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezés keretében a NATO Védelmi Akadémia a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés országaiból érkezett katonák illetve civilek számára NATO Regionális Együttműködési tanfolyamot (NATO Regional Cooperation Course) indított.¹⁵ Az első kéthetes tanfolyamot 2007 májusában, a másodikat november 5-16. között rendezték meg. Az akadémia célkitűzése az, hogy 2009-re a tanfolyam hossza tíz hét időtartamú legyen. Az idén szintén két tanfolyam lesz, május 5–23. valamint november 3–28. között.

Középtávú célként a Szövetség egy regionális biztonságpolitikai központ létrehozását támogatná, amely működéséhez is hozzájárulhatna. Egy ilyen NATO-támogatású központ létrehozása nagyon alapos előkészítő munkát, valamint politikai és biztonsági megfontolást igényel. A Szövetség támogatása több formában és modell szerint nyilvánulhat meg, lehet PfP kiképző központ vagy a Balti Védelmi Akadémia mintájára működő intézmény. Végző

¹¹ A NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezéséről lásd Fritz Rademacher: The NATO Training Cooperation Initiative, In: NATO Review, 2007. Issue 1. Partnerships: Old and New, p. 32-35.
<http://www.nato.int/docu/review/2007/issue1/english/art3.html>

¹² Az új oktatási formákról és az akadémiáról lásd Siposné Kecskeméthy Klára: Új oktatási formák a NATO-ban: a virtuális akadémia, Humán Szemle 2004. 1. szám p. 40-45., Siposné Kecskeméthy Klára: Az Európai Biztonsági és Védelmi Akadémia, Hadtudomány 2007. 1. szám p. 107-113.

¹³ Training and Educational Enhancement Programme, Operational Capabilities Concept, Partnership Real-Time Information, Management, and Exchange System

¹⁴ A modulrendszerű tanfolyamról lásd Siposné Kecskeméthy Klára: Útkeresés a NATO Védelmi Akadémián -modulrendszerű tanfolyamok, Humán Szemle 2006. 4. szám

¹⁵ Bucharest Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008

sonon egy, a NATO Védelmi Akadémia mintájára alapított NATO Közel-Keleti Biztonsági Együttműködési Központ is elképzelhető.

A partnerekkel történő együttműködés története során a legkülönbözőbb területeken folyt eddig főtisztek illetve civilek képzése: haderőreform, védelmi költségvetés és tervezés, képzés, kiképzés, nyelvképzés, a béketámogatás műveleti aspektusai, interoperabilitás, terrorizmus elleni küzdelem, tömegpusztító fegyverek terjedése, polgári védelmi tervezés, civil-katonai kapcsolatok, logisztika, határvédelem továbbá válságkezelés. Bár a kezdeményezéshez csatlakozó partnerek a felsorolt területeken történő együttműködést támogatják, de különösen nagy hangsúlyt helyeznek az interoperabilitásra, a haditengerészeti kapcsolatokra, a válságkezelésre, az illegális csempészetre és a határok védelmére.

Az együttműködés megvalósítása jelentős humán és anyagi erőforrást igényel, amely során a hálózat-alapú megközelítés összhangot teremthet a potenciális partnerek képzési és kiképzési igényei, valamint a rendelkezésre álló költségvetési lehetőségek között. A megoldások sorában a nemzeti felajánlások és a mobil oktató csoportok egyaránt szóba jöhetnek.

AZ ELŐRELÉPÉS MÓDJA: A FOKOZATOSSÁG ELVE

A képzési és kiképzési tevékenység, a biztonsági valamint védelmi szektor reformjának részeként alapvető fontosságúvá válik a Szövetség számára. Más nemzetközi, nem kormányzati szervezetek, az ENSZ és az Európai Unió partnersége meghatározó jelentőségű a közös erőfeszítésben. Fontos, hogy mind a Szövetség, mind a partnerországok fokozatosan, lépésről-lépésre valósítsák meg az elképzeléseket. Ehhez elengedhetetlen a közvélemény támogatásának a megnyerése is régió országaiban. A diplomáciai erőfeszítések során különösen kell ügyelni arra, hogy a felajánlott programok, és az együttműködés egyértelműen kizárja a Szövetség szándékainak félreértését és feszültségek gerjesztését a mediterrán térség országaiban.

Az Észak-atlanti Szövetség először 2002-ben hozott döntést arról, hogy a képzési kapacitás növelése érdekében a NATO Védelmi Akadémia, a NATO School, Oberammergau, a NATO Kommunikációs és Informatikai Rendszerek Iskolája, Latina, valamint az eddig elismert Békepartnerségi Kiképző Központok a gyakorlatban is alkalmazható távoktatási rendszert hozzanak létre. A távoktatással összefüggő tevékenység irányítása és vezetése a Transzformációs Parancsnokság, Norfolk felelősségi körébe tartozik. A feladat technikai biztosítását, vagyis a tananyagok hálózatra telepítését és folyamatos számítógépes gondozását az ún. Cooperative Development Team-ek végzik. Ezek elsősorban az USA, Svájc, Kanada és Ukrajna önkéntes nemzeti felajánlásaiként működnek. Nagy mennyiségű tananyagot lehet távoktatási módszerek alkalmazásával hozzáférhetővé tenni a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezésben résztvevők tisztékhez, tiszthelyettesekhez és civil tisztségviselőkhöz. Távlatokban a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem ebben vállalhatna szerepet, tananyag író-szerkesztő csoportot (Subject Matter Expert Team) alakíthatna ki, amely együttműködhetne a Szövetség távoktatási tapasztalatokkal rendelkező többi oktatási intézményével.

A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem mind hazai, mind nemzetközi szinten komoly oktatási képességekkel rendelkezik. A siker alapvető feltétele azoknak a speciális képzési területeknek a meghatározása, amelyek a Szövetség szempontjából hiánynak számítanak. Fontos képzési célcsoport a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés államai. Jó példát ad a Nyelvi Intézet, NATO által akkreditált törzstiszti terminológiai tanfolyama (Staff Officer Military Terminology Course, SOMTC), amely mintájára civil katonai együttműködés, a katonai pszichológia és a pszichológiai műveletek (PSYOPS) angol nyelvű kurzus indítható, amely a Szövetség vagy a kétoldalú kapcsolatok keretén belül felajánlható.

Kulcsszavak: Mediterrán térség, Mediterrán Párbeszéd, Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés, NATO Kiképzési Együttműködési Kezdeményezés

Keywords: Mediterranean Region, Mediterranean Dialogue, Istanbul Cooperation Initiative, NATO Training Cooperation Initiative

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Magyar Köztársaság Biztonsági Stratégiájának vázlata

BORSY Zoltán: *Általános természetföldrajz*. -Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993.

CHOLNOKY Jenő: *A Földközi-tenger és kijárói*. -Bp., Magyar Adria Egyesület, 1915.

PAP Norbert: *Törésvonalak Dél-Európában*. -Pécs, PTE TTK FI Kelet-mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, 2001.

RADEMACHER, Fritz: *The NATO Training Cooperation Initiative*. in.: NATO Review, 2007. Issue 1.

SIPOSNÉ Kecskeméthy Klára: *A mediterrán térség az isztambuli csúcstalálkozó után*. -Bp., ZMNE, in.: Nemzetvédelmi Egyetemi Fórum, 2005. 2. szám p. 26-29.

SIPOSNÉ Kecskeméthy Klára: *Az Európai Biztonsági és Védelmi Akadémia*. -Bp., MHTT. in.: Hadtudomány 2007. 1. szám, p. 107-113.

SIPOSNÉ Kecskeméthy Klára: *Új oktatási formák a NATO-ban: a virtuális akadémia*. -Bp., in.: Humán Szemle 2004. 1. szám, p. 40-45.

SIPOSNÉ Kecskeméthy Klára: *Útkeresés a NATO Védelmi Akadémián –modulrendszerű tanfolyamok*. -Bp., in.: Humán Szemle 2006. 4. szám.

VALEE, Jean Margat-Domitille: *Mediterranean vision on water, population, and the environment for the 21st century*. Blue Plan, 2000. January, p. 62.